

TANZİMAT'IN TEMSİL VE YÖNETİM MERKEZİ OLARAK DOLMABAĞÇE SARAYI

TUNCAY CENGİZ GÖNCÜ*

Osmanlı Devleti'nin İstanbul'daki ilk sarayı Saray-ı Atîk-i Âmire olarak da bilinen Eski Saray'dı. II. Mehmed (Fatih) tarafından İstanbul'un fethinden sonra inşa edilen bu saray, bir müddet kullanılmış; Topkapı Sarayı'nın inşasından sonra da (Saray-ı Cedîd-i Âmire) idari önemini kaybederek Harem mensuplarının kullanımına tahsis olunmuştu. Topkapı Sarayı, XV. yüzyıldan XIX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devletin yönetim merkezi olarak kullanılmıştır. Gerçi bu süre içinde Beşiktaş ve Kâğıthane'de inşa olunan yazlık saraylar da zaman zaman kullanılmış olsa da Topkapı Sarayı yine de idari işlevini korumuş, tam olarak terk edilmemiştir.

II. Mahmud'un 1826 tarihinden itibaren devlet ve saray teşkilatı ile toplum yaşamında başlattığı reform çalışmaları ile beraber Osmanlı sarayı da yeni mimari çözümlere ihtiyaç duymaya başlamıştı. Yabancı devlet temsilcilerine artık sarayın kapısı açılıyor; Osmanlı sarayı yabancı devlet sarayları ile mukayese ediliyordu. İşte II. Mahmud, 1830'lu yılların başlarından itibaren inşa ettirdiği Çırağan ve Beylerbeyi saraylarının yanında Beşiktaş Sarayı'nı da ciddi bir şekilde yenilemiştir. XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Boğaziçi'ndeki sarayların kullanımı ile eşzamanlı olarak saray teşkilat ve teşrifatında da yeni uygulamalar birbiri ardına

1- Dolmabahçe Sarayı'nın Mabeyn girişi

gerçekleştirilmiştir. Klasik dönem saray teşkilatında yer alan birim ya da görevler ya tamamen değiştirilerek yerlerine yenileri ihdas edilmiş ya da yeniden yapılandırılmıştır.

II. Mahmud'dan sonra (1839) tahta çıkan Sultan Abdülmecid, yönetim merkezi olarak babası döneminde inşa olunan Çırağan Sarayı, Beylerbeyi Sarayı ile çok daha önceden kullanılagelen Beşiktaş Sarayı'nda kalmış; Topkapı Sarayı'nda ise kendi adıyla anılan Mecidiye Köşkü'nü inşa ettirmişti (1858). Ancak yine de eksik olan bir şeyler hissedilmiş olmalı ki 1843 yılında Beşiktaş Sahilsarayı'nın yıkılmasına ve devrin ihtiyaçlarına uygun yeni bir saray inşasına karar verilmişti. Çok sonraları, Sultan Abdülaziz'in son yılları ve daha çok II. Abdülhamid döneminden itibaren Dolmabahçe Sarayı Hümayunu olarak anılacak olan yeni Beşiktaş Sarayı, âdeta bir "Tanzimat abidesi" olarak yenileşme sürecinin simge ve değerleriyle uygunluk içinde inşa edilmiştir.

Dolmabahçe Sarayı'nın Bölümleri: Mekân ve İdari Yapılanma

Dolmabahçe Sarayı bodrumla beraber üç kat olarak ve yaklaşık 15.000 m²'lik bir alan üzerinde inşa edildi. Ek yapıları ve bahçeleri ile beraber sarayın toplam alanı 110.000 m²'yi bulmaktadır. 285 oda, 43 salon ve 6 hamamı bulunan Dolmabahçe Sarayı, 7 Haziran 1856 tarihinde kullanıma açılmıştır. Sarayın ana binası; Mâbeyn-i Hümayun, Divân Yeri (Muayede Salonu) ve Harem-i Hümayun olarak üç bölümden oluşmaktadır.

Dolmabahçe Sarayı'nın Mâbeyn bölümünün anıtsal girişinin üzerindeki tuğrada yer alan 1853 (1269) yılı, bu bölümün inşasının tamamlandığı tarihi göstermektedir. Saraya gelen yerli ve yabancı devlet erkânının, bir başka ifadeyle üst düzey protokolün Osmanlı Devleti'nin saltanat makamıyla tanışması ya da ilk karşılaşması Mâbeyn-i Hümayun'da gerçekleşirdi. Bu nedenle Dolmabahçe Sarayı'nın Mâbeyn bölümü son derece zengin

* Dolmabahçe Sarayı

2- Dolmabahçe Sarayı (Brindesi)

ve görkemli bir mimari, süsleme ve dekorasyona uygun olarak düzenlenmiştir. Sarayın bu bölümü, Topkapı Sarayı'nda da olduğu gibi resmî büroları, padişahın elçi, sadrazam ve diğer ziyaretçileri kabul ettiği, eğlendiği ve dinlenip yemek yediği mekânları içermektedir. Bu bölümün tam adı devrin yazışmalarında Mâbeyn-i Hümayûn-ı Cenâb-ı Mülûkâne olarak geçerdi.

Dolmabahçe Sarayı'nın Mâbeyn-i Hümayun bölümünün her katı ayrı bir işlev ve özelliğe sahiptir; katlar arasındaki işlev farkı ise süsleme ve mimariye yansıtılmıştır. Zeminle aynı seviyede bulunan bodrum katta (alt kat) padişahın hususi hizmetlerine bakan ve Hademe-i Mâbeyn-i Hümayun ya da Gedikât-ı Mâbeyn-i Hümayun olarak da isimlendirilen görevlilere ait mekânlar

bulunmaktaydı. Mâbeyn-i Hümayun Müdür-i Evveli ve Sânisî, Seresvabî, Serkilarî, Serberber, Seribrikdar, Serkuşçu, Ceyb-i Hümayun Kâtibi, Gidiş Müdürü, Serbekçi gibi kadrolara ve bunların maiyetlerine mahsus mekânlar, sarayın bodrum katında yer almaktaydı. Seresvabî dışındaki Mâbeyn hademelerinin isimleri devlet salnamelerinde yer almazdı.

Mâbeyn-i Hümayun'un orta katı ise anıtsal girişi, görkemli süslemesi ve etkileyici mimarisi ile Osmanlı Devleti'nin en üst düzeydeki temsil merkezi olduğunu belli eder. Orta katın hemen girişinde sağ tarafta Elçi Odası, sol tarafta ise Vezir Odası yer alır ki bu da XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin iç ve dış siyasetinde önem taşıyan "Bâbiâli" ve "diplomasi" olgularının sarayda da, hem de önemli bir mevkide

temsil edildiğini gösterir. Orta kat yerli ve yabancı devlet erkânının saraya giriş ve çıkışta kullandıkları; bekleme ve toplantı odalarının bulunduğu Medhal (Giriş) Salon'la başlar. Elçi Odası deniz tarafındadır; padişahın huzuruna çıkacak olan büyükelçiler, bir müddet burada bekletilir; Osmanlı devlet erkânı ile görüşmeleri gerekiyorsa toplantılarını burada gerçekleştirirlerdi. Salonun girişinde sol tarafta yer alan Vezir Odası ise Bâbiâli'nin saraydaki temsil odasıdır. Sadrazam ve kabine üyeleri huzura kabul öncesi ya da sonrası bu odada dinlenir, yemeklerini yer ve olağanüstü durumlarda vekiller heyeti toplantısı saraydaki Vezir Odası'nda gerçekleştirilirdi.

Dolmabahçe Sarayı'nın orta katında yer alan ve Medhal Salon'un sonundan itibaren kara ve deniz

tarafına doğru koridorlar üzerinde yer alan oda ve salonlar ise Yazı Dairesi'ni oluşturlardı. Zengin süslemeli protokol merdivenlerinin iki yanına, özel iki kapı ile açılan Yazı Dairesi, sarayın yoğun bir bürokratik merkez olmadığı izlenimini verir. Tanzimat Dönemi'nde saray ve Bâbiâli arasındaki iş bölümü yoğunluğu Bâbiâli üzerinde kalmakla beraber, sarayın da son karar merkezi olduğu açıktır.

Dolmabahçe Sarayı'nın Mâbeyn-i Hümayun ile Harem-i Hümayun bölümlerinin ortasında Muayede Salonu yer almaktadır. Salonun bilinen bir diğer adı da Divan Yeri'dir. Yüksekliği 36 m olan Muayede Salonu'nun alanı yaklaşık 2.000 m²'dir. Salonda 4 adet de balkon vardır. Balkonlardan ikisi seyir amaçlı olup elçilik mensuplarına ve yabancı uyruklu çeşitli kesimlerden davetlilere (muteberân-ı ecnebiye) tahsis edilirdi. Padişahın tahtının kurulduğu mekânın tam üzerine denk gelen balkon boş kalırken, bir diğer balkon ise Muzika-i Hümayun'a ayrılırdı. Muayede günlerinde misafirlere ayrılan balkonlara ikram büfeleri kurulur, konuklar layığıyla ağırlanırdı.

Muayede Salonu'nda verilen ilk yemek Dolmabahçe Sarayı için de bir ilk idi. Sarayın kullanıma açıldığı 7 Haziran 1856 tarihinden kısa bir süre sonra, 17 Temmuz 1856'da gerçekleşen bu ziyafete Kırım Savaşı'na Osmanlı Devleti ile birlikte katılan müttefik devletlerin komuta kademesi katılmıştı.

Muayede Salonu'nun varlığına rağmen Sultan Abdülmecid döneminde bayram törenleri burada icra edilmemiş; Topkapı Sarayı'nın ikinci avlusundaki geleneksel yerinden vazgeçilmemişti. Sultan Abdülaziz'in saltanatının ilk 7 yılında; Muayede törenleri yine Topkapı Sarayı'nda gerçekleştirildi.

3- Kristal/Protokol (Elçi) merdivenleri

Dolmabahçe Sarayı'nda ilk muayede töreni ise 1868 yılından itibaren yapılmaya başlandı. Bu tarihten itibaren bir iki istisna dışında Muayede törenleri sürekli olarak Dolmabahçe Sarayı'nda icra edilecekti. Sultan II. Abdülhamid 33 yıllık saltanatının yaklaşık 32 yılını Yıldız Sarayı'nda geçirmesine

karşın -birkaç istisnasıyla beraber- her bayram törenini Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonu'nda icra ettirmişti. Sadece Dolmabahçe Sarayı için değil, Türk demokrasi tarihi bakımından da önem taşıyan bir olayın tanığı, yine Muayede Salonu olmuştur. II. Abdülhamid tahta çıktığı 31 Ağustos 1876 tarihinden itibaren

4- Muayede Salonu

Kanun-i Esasi ile ilgili çalışmalara hız vermiş; bu süreci Dolmabahçe Sarayı'ndan izlemiş ve yönetmiştir. I. Meşrutiyet'in ilanına Dolmabahçe Sarayı'ndan onay verilmiş; Meclis-i Mebusan'ın açılış toplantısı 19 Mart 1877'de yine Dolmabahçe Sarayı'ndaki görkemli Muayede Salonu'nda gerçekleştirilmiştir. 31 Mart 1901 tarihindeki Kurban Bayramı vesilesiyle tertiplenen tebrik merasimi esnasında yaşanan zelzele ve büyük avizeden düşen bazı kristal parçaların da yol açtığı korku anı, binanın sağlamlığının da işareti olmuştur. Muayede Salonu Cumhuriyet'in banisi Mustafa Kemal Atatürk'ün cenaze merasimine de mekân teşkil etmenin onurunu taşımaktadır.

Dolmabahçe Sarayı'nın ana binası içinde yer alan üçüncü ve son bölüm Harem-i Hümayun'a aitti. Harem-i Hümayun, kendi içinde üç ayrı kısımdan oluşmaktadır. Bunlar sırasıyla Hünkâr Dairesi, Valide Sultan Dairesi ve Kadınefendiler daireleridir.

Hünkâr Dairesi denize nazır bir konumda inşa edilmiştir. Haremdeki diğer tüm daireler gibi Hünkâr Dairesi de üç katlıdır; katlar dışında bir de musandıra katları vardır. Harem, Hünkâr Dairesi'nin üst katı olup padişahın doğrudan kullandığı kişisel mekânlara ayrılmıştır. Üst katta en dikkat çeken mekân, güncel adı Mavi Salon olan Hünkâr Sofası'dır. Sarayın bu görkemli sofası senede iki kez Harem muayedesini için kullanılırdı. Sultan Abdülmecid'den

başlayarak, sarayda yaşayan tüm padişahlar devlet muayedesinden sonra hanedan ve Harem'e özel olmak üzere bu salonu kullanırlardı. Hünkâr Sofası'nın bir diğer önemi de Harem-i Hümayun'un devlet teşrifatına -kısıtlı da olsa- katılımlarının bir simgesi olmasıdır. Osmanlı Devleti'ni ziyaret eden yabancı devlet başkanı ya da temsilcilerinin eşleri, valide sultan ya da kadınefendiler tarafından burada ağırlandırlardı.

Hünkâr Dairesi'nin hemen yanında yer alan daire Valide Sultan'a aittir. Bu daire de Hünkâr Dairesi gibi denize nazır olarak inşa edilmiştir. Valide Sultan Dairesi de üç katlı olarak düzenlenmişti. Dairenin üst katında yatak odaları, misafir odaları ve Divanhane gibi mekânlar

bulunmaktaydı. Orta ve alt daire ise istihdam olunan cariye kalfalara ve ustalara aitti.

Cumhuriyet Döneminde Dolmabahçe Sarayı

Hilafetin kaldırılmasından sonra (3 Mart 1924) Dolmabahçe Sarayı, Maliye Vekâleti'ne bağlı olarak teşkilatlandırılan Millî Saraylar Müdürlüğü bünyesinde faaliyet göstermeye başladı. Gazi Mustafa Kemal Atatürk, 1 Temmuz 1927'de, 8 yıllık bir aradan sonra ilk kez cumhurbaşkanı sıfatıyla İstanbul'a geldi. Atatürk, İstanbul'da kendisine yönetim merkezi olarak Dolmabahçe Sarayı'nı seçti. İstanbul'a gelir gelmez yanında kalabalık bir toplulukla beraber Dolmabahçe Sarayı'na gelen Gazi, İstanbul halkına bu şehirden ilk kez sarayın en görkemli mekânı olan Muayede Salonu'ndan seslendi. Atatürk; 1927'den bu sarayda yaşamını yitirdiği 1938'e kadar yaklaşık 4 yılını İstanbul'da geçirmiş ve yönetim merkezi olarak da (*Riyâset-i Cumhur Makamı*) Dolmabahçe Sarayı'nı kullanmıştır.

Atatürk, Dolmabahçe Sarayı'nı resmî temaslarında ve ülke idaresinde bir merkez olarak kullanmakla beraber, Cumhuriyet'in dil ve tarih alanındaki en önemli çalışmalarını da bu saraydan yürütmüştür. İstanbul'a ikinci gelişi olan 1928 yılı yaz döneminde, Dolmabahçe Sarayı, Arap harflerinden Latin harflerine geçişle ilgili ilk ve son derecede de önemli çalışmalara tanıklık etti. 11 Ağustos 1928'de Gazi'nin isteğiyle, başta Millî Eğitim Bakanı Mustafa Necati Bey ve bazı parlamenterler, Dolmabahçe Sarayı'na davet edildi. Davetlilere Süfera Salonu'nda İbrahim Necmi Dilmen tarafından yeni harfler konusunda bir seminer verildi. Dolmabahçe Sarayı'nda yeni Türk harfleri üzerine başlatılan

bu ilk uygulama dersinin ardından, yine Süfera Salonu'nda yeni Türk harfleri üzerine 25, 27 ve 29 Ağustos 1928 tarihlerinde üç seminer daha düzenlendi. 29 Ağustos 1928'de yapılan son toplantıda Arap harflerini terk edip yerine Latin esasından alınan yeni Türk harflerinin kabulü hususunda görüş birliğine varıldı.

Atatürk 10 Kasım 1938'de Dolmabahçe Sarayı'nda 71 numaralı odada yaşamını yitirdi. Katafalka konulan naaşı, Muayede Salonu'nun kara tarafına yerleştirildi. 16-18 Kasım tarihleri arasında Türk halkı, katafalktaki naaşın önünden saygıyla geçti. 19 Kasım 1938'de Şerafettin Yalçın tarafından Muayede Salonu'nda cenaze namazı kılındıktan sonra naaşı Ankara'ya nakledildi.

HÜNKÂR DAİRESİ'NİN (MAVİ SALON) BİR ACI TANIKLIĞI

Dolmabahçe Sarayı'nın Hünkâr Dairesi, Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilme hadisesinin acı hatıralarını hâlâ taşımaktadır. Darbe sabahı Sultan Abdülaziz, Mavi Salon'un kara tarafında yer alan yazlık yatak odasında yatmaktadır (66 numaralı oda). Annesi Pertevniyal Valide Sultan ise kendi dairesinde (114 numaralı odada) uykudayken atılan toplar nedeni ile "Yangın var!" denilerek uyandırılır. Valide Sultan pencereden bakıp "Hayır, bu yangın değildir. Arslanımı hal' ettiler. Murad Efendi cülus etti. Elhükmü lillah. Cenab-ı Hakkın emri böyleymiş." dedi ve ardından oğlunu uykudan kaldırdı. Padişah Abdülaziz "Ne oldu?" deyince Valide Sultan, "Ne olacak, takdir-i hüda yerini bulsa gerekdir." deyince padişah, "Validem bunu kim etti bana, beni Sultan Selim'e mi döndürdüler, ben kime ne ettim? Bunu Avni Paşa etti. Yalnız

Avni Paşa değil, Koca Rüşdü Paşa ve Ahmed Paşa ile beraberdirler." dedi. Valide Sultan "Durunuz anlayalım." deyince Sultan Abdülaziz, "Validem ne duracağım. Ben bu felaketi otuz kırk defa düşümde gördüm. Bundan sonra asla Devleti kabul etmem, artık makbulüm değildir. Elhükmü lillah. Cenab-ı Hakkın takdiri böyle imiş."

Padişahla annesi valide sultan arasındaki yukarıdaki konuşmalar esnasında Başmâbeynci Hafız Mehmed Bey de hal'i tebliğ etmek üzere huzura girmiş bulunuyordu. Kendisi o günkü hatıralarını şöyle anlatıyor:

Sultan Abdülaziz'in yatak odalarına girdim ve huzurunda durdum. Padişah karamsar ve öfkeli olarak odanın içinde dolaşıyordu. Beni görünce durdu ve "Hafız Bey, bu garip hadise nedir?" diye sordu. Cevap veremedim, dilim tutulmuş gibiydi. "Efendimiz, akla hayale gelmez bir kaza." diyebilirdim. Padişah, "Cülus mu vuku buldu?" dedi. Ben de "Rabbim ömr-i şahanenizi müzdâd buyursun." duası ile başlayarak hal' edildiğini o esnada söyledim. Simalarından çok üzüntülü olduğu belliydi. Gözlerimin içini arayarak, titrek ve hafif bir seda ile sordu: "Murad Efendi mi padişah oldu?" Ben de öyle imiş dedim. Bunun üzerine zat-ı şahane bir müddet düşündü ve kendi kendine, "Acayip." dedi ve ekledi: "Böyle olacağını biliyordum." Biraz düşündükten sonra, "Biz ne yapacağız?" diye sordu. Paşaların tebligatını arz ettim, bunun üzerine: "Benim silahlandığım asker, tanzim ve ıslah eylediğim donanma, bu dakikada beni ablukaya almışlar; bu hâlde buradan nasıl giderim. Fakat gitmemek de olmaz, mademki Murad Efendi buraya gelecektir.

5- Mavi Salon: Harem Hünkâr Dairesi Sofası

Biraz daha durulursa izdihamdan gitmek mümkün olmayacak. Vaktiyle gitmek münasib olur." dedi. Ancak padişahın yolda kendilerine bir suikaste bulunması endişesi belirince bu durum, Dolmabahçe Karakolu'nda bekleyen Redif Paşa'ya bildirilmiş ve her türlü teminat verilmişti. Hazırlıklar yapıldıktan sonra yatak odasından hiç çıkmayan padişahın yanına gidildi. Bu esnada Başkâtip Atıf Bey de yanındaydı. Bu esnada yanında bulunan ikinci hazinedar mâbeyncilere: "Gözünüz körolsun, hepiniz biliyordunuz ve uyarmadınız, hepiniz birlik oldunuz!" demeye başlamıştı. Bunun üzerine Sultan

Abdülaziz, Hazinedarına, "Sus artık, artık o lakırdının sırası geçti. Sakomu getirin. Yusuf'la Mahmud nerede, çağırın!" demişti. Daima yatak odasında bulundurduğu Sultan Selim'in palasını sakosunun altına asan Sultan Aziz, mahzun ve kederli hâlde odadan çıktı. Ağaların ve saray halkının hıçkırıkları arasında rıhtıma indi ve mahlu padişah deniz yoluyla Topkapı Sarayı'na götürüldü.

KAYNAKLAR

- Akyıldız, Ali, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İstanbul 2004.
- Akyıldız, Ali, "Mâbeyn-i Hümâyun", *DİA*, XXVII, 283-286.
- Hornby, Lady, *Kırım Savaş Sırasında İstanbul*, çev.

Kerem Işık, İstanbul 2007.

Neciboğlu, Gülrû, *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı Mimari, Tören ve İktidar*, İstanbul 2006.

Sözen, Metin, *Devletin Evi Saray*, İstanbul 1990.

Uşaklıgil, Halid Ziya, *Saray ve Ötesi*, III c., İstanbul 1941.